

СМЕТАНІНА Н. В.,
асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.9.01

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА «ЦІНИ» ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена розкриттю поняття «ціна» злочинності у сучасній кримінологічній науці і визначенню прямого і непрямого збитку від злочинності. Проаналізовано наукові праці, які містять відомості про розвиток поняття «ціна» злочинності та її структури. Автор наводить власне визначення поняття «злочинність» і «ціна» злочинності.

Ключові слова: злочинність, «ціна» злочинності, прямий збиток, непрямий збиток, соціальні наслідки, відшкодування збитків, розрахункові таблиці.

Статья посвящена раскрытию понятия «цена» преступности в современной криминологической науке и определению прямого и непрямого ущерба от преступности. Проанализированы научные труды, содержащие сведения о развитии понятия «цена» преступности и её структуры. Автор предоставляет собственное определение понятия «преступность» и «цена» преступности.

Ключевые слова: преступность, «цена» преступности, прямой ущерб, побочный ущерб, социальные последствия, возмещение ущерба, расчётные таблицы.

The article is devoted to the development and explanation of the «price» of crime notion in the modern criminological science and the definition of direct and indirect damage caused by crime. Scientific researches are analyzed and contain information about development of the concept of «price» of crime and its structure. The author gives her definition of «crime» and «price» of crime.

Key words: crime, «price» of crime, direct damage, indirect damage, social consequences, reparation of damages, computational tables.

Вступ. У сучасному суспільстві проблема дослідження злочинності є однією з найактуальніших, є важливим об'єктом вивчення у кримінологічній науці та предметом обговорення під час дискусій у практиці боротьби зі злочинністю. Багатогранність і складна структура злочинності зумовлює значення коло пов'язаних із нею кримінологічних питань. Одним із таких питань є визначення та аналіз поняття «ціна» злочинності, розкриття змісту прямого і непрямого збитку від злочинності, соціальних наслідків злочинів.

Проблема визначення «ціни» злочинності вимагає сьогодні нового кримінологічного розуміння, відмови від спрощених підходів до цього важливого і складного питання, більшої уваги в науковій літературі. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядались у працях таких відомих вчених, як Ю.М. Антонян, А.М. Бойко, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, С.М. Іншаков, В.Ю. Квашиш, Л.В. Кондратюк, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, В.В. Лунєєв, В.С. Овчинський, Л.І. Романова, В.І. Шакурн та інші.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття «ціна» злочинності та її структури у сучасній кримінології, а також визначення прямого і непрямого збитку від злочинності.

Результати дослідження. «Ціна» злочинності має віддалені наслідки, породжує механізми тіньової економіки, віктимізації населення у суспільстві, недовіри громадян до правоохоронних органів, соціально-негативного клімату у державі. Вона є сьогодні потужним ресурсом, що відображає реальний стан злочинності та її криміногенний потенціал, вимагає сучасних підходів і кримінологічної оцінки, адже фактично вона ставить питання про можливість існування як самого суспільства, так і безпечного життя громадян.

У звичайному розумінні ціна є грошовим виразом вартості товару, платою, а у переносному значенні – цінністю, значенням чого-небудь, певною роллю [1, с. 516]. «Ціна» ж злочинності у кримінології є ключовим елементом характеристики самої злочинності та складовою інформаційної моделі

злочинності. А за влучним висловом англійської релігійної письменниці Ханни Мор (1745-1833), важливо не стільки знати все, скільки знати всьому точну ціну [2, с. 747].

Учений В.В. Лунєєв зазначає, що головна трагедійність нашого стану полягає в тому, що ми точно не знаємо реального узагальненого обсягу злочинності, не знаємо її повних соціальних та економічних наслідків, не знаємо дійсної ефективності боротьби зі злочинністю, не знаємо, у що вона у цілому обходиться нашій країні і не маємо адекватного прогнозу її можливого розвитку. При першому обережному оціночному наближенні до економічної ціни злочинності вона є колосальною [3]. А «бюджет» існуючої злочинності досить часто порівнюють з бюджетом країни.

«Ціна» злочинності – це словосполучення, в якому слово «ціна» є головним, а поняття «злочинність» є залежним. Таким чином, неможливо відповісти на питання про те, що таке «ціна» злочинності без пояснень того, який зміст вкладається у термін «злочинність» [4, с. 5]. Поняття злочинності, як і будь-яке поняття, має зміст і обсяг. Пропонуємо таке визначення поняття злочинності: *злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, котрі їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку, і яка підлягає кількісно-якісному виміру.*

У реальній дійсності злочинність характеризується як статистична множинність різних актів індивідуальної злочинної поведінки. Поведінки, що утворює зміст забороненої законом кримінальної практики. Враховуючи єдність злочинів і осіб, які їх вчинили, злочинність ми визначаємо як множинність не лише злочинів, але і злочинців. Визначення злочинності через категорію множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, дозволяє також надати кількісно-якісну характеристику цього явища у визначеному просторово-часовому проміжку за допомогою кількісно-якісних показників злочинності. А визначення поняття злочинності через категорію практика дозволить реалізувати в кримінології соціально-антропологічний метод, пізнати сутність злочинності, побудувати її інформаційну модель [5].

Слід також відзначити, що, на відміну від економічної теорії, де слово «ціна» має нейтральний характер, у кримінології даний термін є синонімічним «втратам» і, відповідно, має негативний відбиток. «Ціна» злочинності – це грошова (монетизована) оцінка негативного впливу злочинності (шкоди, яку вона завдає) суспільству в цілому і конкретним суб'єктам суспільних відносин за певний проміжок часу [4, с. 7].

Учені Л.В. Кондратюк і В.С. Овчинський, аналізуючи «ціну» злочинності, визначають структуру «ціни» злочинності і поділяють це поняття на «ціну» кримінальної експансії (захоплення певних благ, економічна експансія, рейдерство), «ціну» кримінальної агресії (як психо-духовної деструктивної енергії людини, що спрямована на руйнування таких благ, як життя, здоров'я (духовне, душевне, тілесне)) і «ціну» кримінального обману (злочини, що завдали матеріальних збитків). Під час розрахунку «ціни» кримінальної експансії зазначені вчені пропонують враховувати суму приватних втрат і економічні втрати суспільства. Досить цікавим є й аналіз поняття «ціна» життя під час аналізу «ціни» злочинності, його учені співвідносять із віком людини, доводячи, що з плином часу цінність життя знижується [6, с. 228-256]. Звичайно, такі положення слід вважати дискусійними.

«Ціна» злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямого і непрямого збитку, суспільно небезпечних наслідків, яких завдає злочинність суспільству (із перерахунком збитку на матеріально-грошові витрати) [7, с. 25]. Прямий збиток майнового (матеріального) характеру обчислюється у грошовому виразі. Сюди належать кількість летальних наслідків, настання інвалідності потерпілих, виплати їм за лікарняними листками, додаткові витрати на їх лікування, страхові виплати, проведення психологічної реабілітації. До непрямого збитку від злочинності належать кошти, що витрачаються державою на боротьбу зі злочинністю, і вартісний вираз її негативних соціальних наслідків (дезорганізація сім'ї, зниження продуктивності праці, додаткове навантаження на інститути соціалізації і ресоціалізації тощо), утримання правоохоронної системи, різноманітних охоронних, фіскально-ревізійних структур, витрати на навчання і підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів, витрати на наукові розробки (дослідження), вартість захисних систем, матеріальні витрати, пов'язані із розслідуванням і розглядом кримінальних справ. Пропонуємо також до непрямого збитку від злочинності включати зловживання представників правоохоронних і судових органів, а також породжену механізмом криміналізації тіньову економіку. І це ще неповний перелік прямого і непрямого збитку, адже вичерпного переліку цих збитків не існує у кримінологічній науці, а можливість підрахунку зазначених збитків у грошовому еквіваленті у певних випадках носить лише штучний характер.

Вважаємо, що прямий збиток від злочинності має бути поділений на прямий збиток матеріального характеру і прямий збиток особистого характеру. Особливо складні для визначення і підрахунку наслідків злочини, що вчинені щодо окремої особи [8, с. 175-176]. Можливо підраховувати витрати на лікування і лікарські засоби людини, що стала жертвою злочину (прямий матеріальний збиток), але складно, навіть неможливо, визначити у грошовому еквіваленті моральні і психологічні втрати, образу честі і гідності, зміну ставлення особи до навколишнього середовища і самої себе після вчиненого злочину (прямий особистий збиток). До того ж, різні люди неоднаково переживають наслідки злочину,

особливо моральне і психологічне напруження зростає, коли мова йде про вбивства, нанесення шкоди здоров'ю, звалтування і т. д. Л.І. Романова, досліджуючи феномен наркозлочинності, наводить відомості про те, що світовий оборот лише наркоіндустрії становить 400 – 600 млрд. дол. США. Вчена підкреслює, що виміряти і оцінити у грошовому вираженні всі наслідки шкоди, що настає у результаті розповсюдження у суспільстві захворювання наркоманією, надзвичайно складно, наслідки розтягнуті у часі і стають очевидними лише у майбутньому, коли виправити становище неможливо, і пропонує до «ціни» злочинності включати також витрати на лікування і психологічну реабілітацію членів родини наркозалежної особи [9, с. 8-37].

Подібні висновки вчених змушують замислитись над необхідністю поділу шкоди від прямих і непрямих збитків від злочинності на видиму та невидиму шкоду (таку, що має віддалений характер і яку можна підрахувати лише у майбутньому).

До «ціни» злочинності слід включати і витрати на утримання всієї пенітенціарної (кримінально-виконавчої) системи. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» [10] видатки на утримання Державної пенітенціарної служби України у 2010 році склали 2 292 158,1 тис. грн., а вже у 2011 році [11] було витрачено 2 598 531,2 тис. грн.

Аналітики групи World Federation, що виконує замовлення ООН, під «ціною» злочинності розуміють сукупні активи злочинних організацій. О.Ю. Шостко зазначає, що організована злочинність погіршує наявні небезпечні показники економічної нерівності населення у світовому вимірі. Її розміри оцінюються у 2 трильйони американських доларів, про що свідчать дані новітнього дослідження, проведеного під егідою ООН. Щорічні прибутки злочинних угруповань у всьому світі приголомшують: вони дорівнюють ВВП Великої Британії і вдвічі перевищують разом узяті оборонні бюджети країн світу [12, с. 1]. А за даними Управління ООН з наркотиків і злочинності сумарні злочинні прибутки від усієї незаконної діяльності міжнародних синдикатів зараз складають приблизно 3,6% світового ВВП, що еквівалентно 2,1 трильйонів доларів. Організація Symantec, яка займається створенням програмного забезпечення у галузі комп'ютерної безпеки, наводить дані, що у 2011 році світова економіка втратила близько 114 мільярдів доларів внаслідок злочинів, вчинених онлайн [13, с. 32-33].

Значної уваги потребує і дослідження змісту соціальних наслідків злочинів, їх врахування під час визначення «ціни» злочинності. Важливо класифікувати соціальні наслідки злочинів за ознаками змісту шкоди, об'єкту кримінально-правової охорони, тяжкості наслідків, часу настання суспільно небезпечних наслідків, наслідків злочину як фактору, що породжує нове порушення кримінально-правової охорони, сфери життєдіяльності, у якій відбулось нанесення шкоди [8, с. 172-177].

Досліджуючи феномен корисливої насильницької злочинності в Україні, вчений Б.М. Головін зазначає, що нинішній стан кримінологічних знань про соціальні наслідки злочинності далеко не відповідає суспільній значущості проблеми і запитам практичної діяльності із запобігання та протидії цьому антисуспільному феномену і пропонує дворівневий підхід до аналізу соціальних наслідків: у площині корисливих насильницьких злочинних проявів та надбудови вищого порядку узагальнення, що відбиває соцієтабельні негативні зміни системно-структурного значення [14, с. 106-107].

Соціальні наслідки злочинів живуть набагато довше, ніж самі злочини. Вони мають деструктивний вплив на суспільство, руйнують різноманітні сфери життя і діяльності людей, духовну культуру суспільства.

За даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України у 2007 році було зареєстровано 401293 злочинів, у 2008 році – 384424, у 2009 році – 434678, у 2010 році – 500902, у 2011 році – 515833 і у 2012 році (станом на 20.11.2012 р.) – 443665 злочинів. Отже, починаючи з 2009 року, спостерігаємо збільшення динаміки злочинності і, відповідно, зростання її «ціни». А за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна належить до країн із максимальною інтенсивністю умисних вбивств (коефіцієнт інтенсивності умисних вбивств становить 9.0) [6, с. 132].

Від злочинних посягань у 2007 році загинуло 9800 осіб, у 2008 – 8656 осіб, у 2009 – 6590 осіб, у 2010 – 6077 осіб, у 2011 році – 6426 осіб і у 2012 році (станом на 20.11.2012 р.) – 5674 осіб. Лише за останні шість років у нашій державі внаслідок злочинних діянь загинуло 43223 особи(!). Держава зазнала значних втрат, що мають незворотній характер.

«Ціна» злочинності зростає із року в рік і є значною у будь-якій державі. Якщо спробувати підрахувати хоча б приблизну «ціну» злочинності в Україні, то у розпорядженні дослідника залишаються лише офіційні відомості про видатки на утримання правоохоронної і пенітенціарної системи, наукової діяльності та відомості про матеріальні збитки від злочинів. Шляхом додавання цих видатків можемо отримати наступний вартісний вираз «ціни» злочинності в Україні у 2012 році (тобто в яку суму боротьба зі злочинністю і збитки від неї обходяться державі) відповідно до даних Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» [15]: 12762289,8 тис. грн. (Міністерство внутрішніх справ України) + 3129124,0 тис. грн. (Служба безпеки України) + 2970914,5 тис. грн. (Державна судова адміністрація України) + 2680047,9 тис. грн. (Державна пенітенціарна служба України) + 2650401,6

тис. грн. (Генеральна прокуратура України) + 38307,5 тис. грн. (Національна академія правових наук України) + 5465699,8 тис. грн. (матеріальні збитки від злочинів станом на 20.11.2012 року). Загальна сума цих підрахунків становить майже 30 млрд. грн. [16, с. 10].

Російські вчені пропонують включати відомості про матеріальні збитки від злочинів до розширеного варіанту аналізу зареєстрованої злочинності. Аналіз статистичних даних про матеріальний збиток від злочинності у Російській Федерації показав, що у 2010 р. встановлена сума матеріального збитку, спричиненого злочинами, становить 262 257 257 тис. руб [17, с. 75-79]. Вони також звертають увагу на необхідність визначення «сукупної» ціни злочинності для суспільства і зазначають, що визначення «ціни» злочинності у сучасних реаліях є надзвичайно складним питанням, що вимагає не лише аналізу зареєстрованої злочинності, але і постійного, широкого і багатоступінчатого репрезентативного опитування населення (як мінімум, щороку або два рази на рік), розробку відповідних методик визначення «ціни» злочинності [18]. У зв'язку із цим виникають питання про необхідність створення спеціалізованих моніторингових центрів, які повинні будуть опрацьовувати отримані відомості і доводити їх до відома громадськості.

А за даними, які наводив кримінолог В.Ю. Квашиє, у кінці ХХ ст. «ціна» злочинності у США оцінювалась у 450 млрд. дол., тоді як бюджет одного із найбільш могутніх у світі військових відомств – Пентагону – складав лише 250 млрд. дол. [19, с. 114].

«Ціну» злочинності у сучасній кримінології ми визначаємо як *прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямовані на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи, та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності.*

Якщо під збитками від злочинності («ціною» злочинності) розуміти всі матеріальні і нематеріальні втрати держави і громадян, що є наслідком вчинених злочинів, то відомості про матеріальні збитки від злочинності, що наведені у офіційній статистиці, здаються незначними. До того ж, ведеється облік лише матеріальних збитків, порядок підрахунку яких і групи злочинів за цими збитками в офіційній статистиці не відображаються. Широке тлумачення зазначених збитків є надзвичайно важливим для кримінологічної науки і системи запобігання злочинності. Адже неможливо протидіяти злочинності у цілому, більш детальне відображення збитків від злочинних діянь за окремими групами злочинів надасть можливість посилити запобіжні заходи і побачити найбільш криміналізовані сфери суспільного життя.

Висновки. Визначення «ціни» злочинності вимагає на сьогодні оновленого методологічного обґрунтування. Потрібно розірвати замкнуте кримінологічне коло: не знаємо реального стану злочинності в країні – не знаємо дійсної «ціни» злочинності і, відповідно, не знаємо обсяг необхідного фінансування для боротьби із цим деструктивним явищем. Формування нових підходів до розуміння явища злочинності, можливості її кількісно-якісного вимірювання і визначення реальної (а не лише зареєстрованої) злочинності, визначення категорії «ціна» злочинності, пошук джерел «ціни» злочинності, вдосконалення методів розрахунку «ціни» конкретних злочинів із врахуванням досвіду транснаціонального законодавства (зокрема, Європейської конвенції про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, прийнятої у місті Страсбург 24 листопада 1983 року) є нагальними і актуальними завданнями сучасної кримінологічної науки. Більш того, пропонуємо розробити розрахункові таблиці визначення «ціни» злочинності з кожного виду злочинів (насильницькі; корисливі; корисливі насильницькі; необережні; анархо-індивідуалістичні злочини; злочини, що мають професійну спрямованість), що підвищить рівень дослідження злочинності у комплексному її розумінні.

Знання реальної «ціни» злочинності необхідне, воно допоможе в оцінці стану злочинності, криміногенної обстановки в державі, розробці ефективних, економічних і розумних засобів боротьби зі злочинністю і дозволить проводити адекватний прогноз її розвитку, а отже, і своєчасне реагування суспільства на виклики злочинності.

Список використаних джерел:

1. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2001. – 540 с.
2. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник : В 2 т. / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – Т. I. Общая часть. – 1003 с.
3. Лунеев В. В. Модернизация в условиях преступности / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2012. – № 5. – С. 56–67.
4. Цена преступности (методология ее определения) : монография / Под ред. проф. Н. А. Лопашенко. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 216 с.
5. Сметаніна Н. В. Поняття злочинності у сучасній пострадянській кримінології / Н. В. Сметаніна // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право». – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1. – Т. 4. – С. 72–75.
6. Кондратюк Л. В. Криминологическое измерение / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский. – М. : Норма, 2012. – 272 с.

7. Криминологія : Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; За заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
8. Антонян Ю. М. Криминологія : учебник для бакалавров / Ю. М. Антонян. – М. : Юрайт, 2012. – 523 с.
9. Романова Л. И. Наркопреступность: цена, характеристика, политика борьбы : монографія / Л. И. Романова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 304 с.
10. Про Державний бюджет України на 2010 рік : Закон України від 27.04.2010 № 2154-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2154-17>.
11. Про Державний бюджет України на 2011 рік : Закон України від 23.12.2010 № 2857-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>.
12. Шостко О. Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. Ю. Шостко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 38 с.
13. Голубов А. Мафія Інс. / А. Голубов // Еженедельник Корреспондент. – 2013. – № 31 (570). – С. 32–34.
14. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
15. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22.12.2011 № 4282-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T114282.html.
16. Голіна В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? / В.В. Голіна, Н. В. Сметаніна // Голос України. – 2013. – № 127. – С. 10.
17. Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монографія / С. М. Иншаков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 335 с.
18. Лунеев В. В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 36–56.
19. Козаченко И. Я. Криминологія : учебник / И. Я. Козаченко, К. В. Корсаков. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2011. – 304 с.

ЦІЛЬМАК О. М.,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ТИПОВІ ПОМИЛКИ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Автор у статті запропонував власну детальну класифікацію переліку основних типових помилок слідчих під час побудови та перевірки криміналістичних версій за класами та групами; розкрив суб'єктивні та об'єктивні причини, які обумовлюють версійні помилки. Запропоновано авторські визначення таких термінів: «криміналістична версія», «побудова криміналістичних версій», «перевірка криміналістичних версій», «версійна помилка», а також описано етапи процесу виявлення та усунення типових версійних помилок та методи їх пошуку.

Ключові слова: версійна помилка, криміналістична версія, побудова криміналістичних версій, перевірка криміналістичних версій, слідчий.

Автор в статье предложил собственную детальную классификацию перечня основных типичных ошибок следователей во время построения и проверки криминалистических версий по классам и группам; раскрыл субъективные и объективные причины, которые обуславливают версионные ошибки. Предложил авторские определения таких терминов: «криминалистическая версия», «построение криминалистических версий», «проверка криминалистических версий», «версионная ошибка», а также описал этапы процесса выявления и устранения типичных версионных ошибок и методы их поиска.

Ключевые слова: версионная ошибка, криминалистическая версия, построение криминалистических версий, проверка криминалистических версий, следователь.

